

Honorata Jakubowska

Uniwersytet im Adama Mickiewicza w Poznaniu

Dominik Antonowicz

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Radosław Kossakowski

Uniwersytet Gdański

BRACIA PO SZALU I SĄSIADKI ZZA MIEDZY. NARRACJE O MĘSKOŚCI W ŚRODOWISKU KIBICÓW PIŁKARSKICH¹

Sport, a szczególnie piłka nożna postrzegane są jako domena typowo męska, zarówno w kontekście zawodników, jak i kibiców. Poniższy artykuł dotyczy procesów kształtowania narracji o męskości w środowisku kibiców piłkarskich. Ma on na celu wyjście poza stwierdzenie, że świat kibiców to męski świat. Analiza zawarta w tekście dotyczy tego, jak męski charakter kibicowania jest kształtowany i podtrzymywany. Z tego powodu celem niniejszego studium jest próba odpowiedzi na następujące pytania badawcze: (a) za pomocą jakich kategorii kibice opisują znaczenie męskości i relacji między mężczyznami – kibicami?; (b) w jaki sposób degradują męską tożsamość innych kibiców? Analiza narracji o męskości pozwala wyodrębnić najważniejsze kategorie męskości dominujące w tym środowisku, które związane są z manifestowaniem męskości poprzez braterskie więzi, jak również poprzez feminizację innych mężczyzn. Akceptowalną formą męskich więzi jest „braterstwo”, którego granice kształtowane są przez wykluczanie z tej sfery kobiet oraz feminizowanie mężczyzn, którzy nie pasują do obrazu „prawdziwie” męskiego kibica.

Słowa kluczowe: męskość; kibice; więzi; braterstwo; feminizacja

“The Brothers in Arms and Our Girl Neighbors”: The Narrative of Masculinity in Polish Football Fandom Culture

Abstract

Sport, particularly football, is often defined as a “men’s world” in respect to both players and fans. This paper investigates the process of constructing a narrative about manhood in the world of football fans, and aims to go beyond the observation that football fandom is male-dominated. Furthermore, it examines how the “male character” of fandom culture is shaped and maintained. By doing so, this study addresses two research

---

Honorata Jakubowska, Instytut Socjologii, e-mail: honorata@amu.edu.pl, ORCID 0000-0002-5781-4297; Dominik Antonowicz, Instytut Socjologii, e-mail: dominik.antonowicz@umk.pl, ORCID 0000-0002-9115-2987; Radosław Kossakowski, Instytut Socjologii, e-mail: radoslaw.kossakowski@ug.edu.pl, ORCID 0000-0002-4150-9730.

¹ Artykuł powstał w ramach grantu NCN „Wkraczanie kobiet do męskiego świata kibiców piłkarskich: przyczyny, przebieg i konsekwencje” (nr grantu 2016/21/B/HS6/00846).

questions: (a) Which semantic categories are used by fans to underline the significance of manhood and ‘homosocial bonds’ between male fans? (b) How do football fans undermine the masculinity of other fans? An analysis of fans’ narratives of masculinity allows us to identify the most important categories used in fandom culture that aim to either boost one’s ‘masculine identity’ or feminize those who do not fit into the mold of hegemonic masculinity.

Keywords: masculinity; football fans; bonds; brotherhood; feminization

Wstęp

Sport określany jest jako domena męska, w której w bardzo wyraźny sposób zarysowany jest podział płci. Przez dekady mężczyźni odgrywali dominującą rolę w sporcie, zarówno jako zawodnicy, działacze, jak i kibice. Wprawdzie w ostatnim czasie znaczenie kobiet w sporcie systematycznie rośnie (o czym świadczy choćby wyrównująca się liczba kobiet i mężczyzn na igrzyskach olimpijskich), to jednak nadal w wielu przestrzeniach sportu przeważają męskie praktyki i dyskursy (zob. Jakubowska 2014). Tak jest też w przypadku piłki nożnej, zarówno w kwestii zainteresowania medialnego, zarobków piłkarzy, jak i dominacji liczbowej mężczyzn na trybunach.

W polskim kontekście doszło do ożywienia dyskusji na temat kibiców w piśmiennictwie socjologicznym na przestrzeni ostatnich kilku lat. Pojawiły się opracowania dotyczące kultury ultras, chuliganów, aktywizmu kibicowskiego, historii tego ruchu, tożsamości i kontekstu ideologicznego (zob. Antonowicz i in. 2015; Antonowicz i Grodecki 2016; Kossakowski 2015, 2017a, 2017b; Kossakowski i in. 2017). Kwestie dotyczące płciowego wymiaru środowiska kibiców nie były jednak podejmowane w sposób systematyczny i pogłębiony, a w ostatnim czasie ukazał się właściwie tylko jeden artykuł szczegółowo skupiający się na roli i znaczeniu kobiet będących kibicami piłki nożnej (Jakubowska i in. 2017; fragmentarycznie także w: Kossakowski 2017c). Analiza znaczenia ról płciowych w tym środowisku nabiera szczególnej wagi, bowiem świat kibiców może być określany jako jeden z (ostatnich?) bastionów realizowania koncepcji hegemonicznej męskości (Connell 1987), opierającej się na męskiej dominacji w silnie zarysowanym hierarchicznym porządku płciowym, tradycyjnym podziale ról płciowych oraz kulcie siły fizycznej. Dotychczasowe badania polskich kibiców pomijały ten wątek, w konsekwencji istnieje znacząca luka w wiedzy w tym zakresie. Poniższy tekst stara się ją przynajmniej częściowo wypełnić.

Stwierdzenie, że świat kibiców to męski świat, jest niewystarczające i upraszczające. Należy zatem przyjrzeć się temu, jak owa męskość przejawia się w praktykach i dyskursach samych kibiców. Z tego powodu celem naszego studium jest próba odpowiedzi na następujące pytania badawcze: (a) za pomocą

jakich kategorii kibice opisują znaczenie męskości i relacji między mężczyznami – kibicami?; (b) w jaki sposób degradowują męską tożsamość innych kibiców? Aby zmierzyć się z tym zadaniem badawczym, dokonaliśmy analizy opublikowanych przez kibiców narracyjno-kronikarskich sprawozdań meczowych, które pojawiły się na łamach środowiskowego czasopisma „To My Kibice” (w skrócie TMK). W artykule przybliżamy główne kategorie męskości, jakie zostały przez nas zidentyfikowane w narracjach kibiców odnoszące się do własnej grupy kibiców, a także sposoby degradowania innych mężczyzn (kibiców przeciwnej drużyny, służb porządkowych itd.) poprzez ich feminizację.

Struktura artykułu jest następująca: w pierwszej części przedstawiamy teoretyczny kontekst służący jako rama interpretacyjna do analizy danych empirycznych, a następnie przybliżamy stan analiz nad kategorią męskości w badaniach kibiców. Kolejną część artykułu stanowi podrozdział metodologiczny, w którym znajdują się szczegółowe informacje dotyczące czasopisma „To My Kibice” oraz przeprowadzonej analizy. Następnie zaprezentowane są wyniki w formie wyodrębnionych kategorii dotyczących manifestowania i reprodukcji męskości w narracjach kibiców. Artykuł kończy dyskusja oraz uwagi podsumowujące.

Pojęcie męskości i męskiej więzi w społecznych analizach sportu

W socjologii sportu problematyka męskości pojawiła się na szerszą skalę w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. W publikacjach z tego okresu i lat późniejszych sport przedstawiany jest jako pole reprodukcji tradycyjnej męskości (Messner 1992; Messner i Sabo 1994; Pronger 1990; McKay, Messner i Sabo 2000; Burstyn 2004). Męskość w sporcie jest najczęściej definiowana poprzez odwołanie do pojęcia „męskości hegemonicznej”, które zostało wprowadzone przez Raewyn W. Connell (1987). Męskość hegemoniczna znajduje się na szczycie hierarchicznego porządku płci obejmującego różne rodzaje podporządkowanych jej męskości i kobiecości, który to porządek odzwierciedla relacje władzy. Ten rodzaj męskości rozumiany jest, po pierwsze, jako pewien wzorzec męskości, definiowanej poprzez opozycję wobec tego, co kobiece, a po drugie, jako zbiór praktyk, które reprodukcją męską dominację nad kobietami i innymi męskosciami (Jakubowska 2017). Męskość hegemoniczną, obok heteroseksualności, charakteryzują między innymi takie cechy, jak siła, autorytet, agresja, sprawność fizyczna i rywalizacja (Kluczyńska 2017: 14).

Koncepcja ta w kolejnych latach poddana została krytyce, którą przedstawia między innymi Kluczyńska (2017: 16 i nast.) i częściowo zredefiniowania. Connell utrzymała twierdzenie o hierarchii i wielu formach męskości, zwróciła jednak uwagę na konieczność odejścia od globalnej interpretacji dominującej

męskości i analizowania jej w określonych kontekstach społeczno-kulturowych oraz na różnych poziomach. Podkreśliła również, że męskość hegemoniczna może zawierać elementy innych męskości i w praktyce nie jest wzorem najczęściej realizowanym przez mężczyzn (Connell i Messerschmidt 2005). Przemiany męskości doprowadziły również do pojawienia się jej nowych koncepcji, czego przykładem jest choćby męskość inkluzywna (ang. *inclusive masculinity*) (Anderson 2011, 2015). W opinii Marka McCormacka (2011), nowy porządek płci, także w sporcie, można nazwać „hierarchią bez hegemonii”, bo chociaż nie znika w nim „ortodoksyjna męskość” (Anderson 2015), przestaje ona jednak mieć dominujący charakter.

Wydaje się jednak, że w środowisku kibiców piłkarskich, zwłaszcza tych określanych jako ultras, przez których będziemy rozumieć szeroką grupę najbardziej zaangażowanych fanów, zajmujących miejsca w tzw. sektorze dopinającym (wśród nich są osoby zarówno przygotowujące meczowe choreografie, organizujące kibicowskie życie, jak i ci, którzy nie odzęgują się od przemocy fizycznej), przemiany te nie są (jeszcze?) zbyt widoczne i dominujący pozostaje tu tradycyjny wzorzec męskości. Tym samym kulturę kibicowską można określić jako homohisteryczną (Anderson 2009), czyli taką, w której wzorcem jest heteroseksualna męskość hegemoniczna, a homofobia jest nasiloną. Męskość hegemoniczna w sporcie budowana jest między innymi poprzez silny charakter więzi łączących mężczyzn, które można określić jako homospołeczne (Lipman-Blumen 1976; Sedgwick 1985). Odnoszą się one do więzi pomiędzy osobami jednej płci, która nie ma miłostnego ani seksualnego charakteru, lecz oznacza chęć przebywania w ich towarzystwie. Pojęcie to stosuje się z reguły w odniesieniu do mężczyzn, wiążąc je z pojęciem władzy i hierarchicznym porządkiem społecznym (Katner 1977).

Sport, a szczególnie piłka nożna, jest jedną z najistotniejszych sfer, w których tworzą się takie relacje (Messner i Sabo 1994; Bromberger 2010). Więzy homospołeczne są budowane i umacniane przez wykluczenie tego, co może im zagrozić, czyli tego, co jest w swej istocie niemęskie. Wyklucza się zatem i deprecjonuje kobiety, z racji ich płci oraz homoseksualistów z powodu ich, niewpisującej się w heteronormatywność, seksualności (Jakubowska 2013, 2014, zob. też np. Burstyn 2004). W tym znaczeniu więzi homospołeczne są silnie powiązane z męskością hegemoniczną również definiowaną, jak wcześniej wspomniano, poprzez heteroseksualność. Męskość ta jest budowana w znacznej mierze na niechęci wobec homoseksualności definiowanej również poprzez tradycyjnie kobiece cechy (Demetriou 2001). Co istotne, homofobia postrzegana jest jako „element hiper-męskiej i heteroseksualnej kultury sportowej, a nie element dyskryminacji” (Cashmore i Cleland 2012; Elling i Janssens 2009, za: Włoch 2014: 67). Według części autorów (zob. np. Kian i Anderson 2009; McCormack 2014) zjawisko to ulega osłabieniu we współczesnym profesjonalnym sporcie, choć

równocześnie wskazują oni, że w wymiarze semantycznym pozostaje ono nadal silnie zakorzenione zarówno na boisku, jak i na trybunach.

Męskość w badaniach kibiców

Wprawdzie kategoria męskości nigdy nie była przedmiotem odrębnych analiz w ramach badań nad kibicami, to często jest przywoływana w roli zmiennej wyjaśniającej stadionowe zachowania. Sport, jak zostało już wcześniej wspomniane, przez wielu badaczy uznany jest za instytucję narzucającą określone rozumienie męskości, podobnie istnieje zgoda co do tego, że kibicowanie jest fenomenem, poprzez który dokonuje się kształtowanie oraz wzmacnianie męskości (King 1997; Redhead 1993).

Główny nurt badań kibiców, w którym przywoływana jest kategoria męskości, związany jest ze studiami nad zjawiskiem chuligaństwa (zob. np. Spaaij 2008), które na dużą skalę pojawiło się na angielskich stadionach w latach siedemdziesiątych, a następnie rozprzestrzeniło się w Europie kontynentalnej. W jego centrum – niezależnie od kontekstu geograficznego – znajduje się gloryfikacja siły fizycznej, ale również pogarda wobec wszelkich objawów niemęskości, takich jak homoseksualizm oraz kobiecość (Dunning 1999), tworząc główne cechy omawianej już „hegemonicznej męskości” (Connell 1987; Connell i Messerschmidt 2005). Jak pisze Connell (2000: 218) dla wielu chłopców i mężczyzn „bycie dobrym wojownikiem” czy też umiejętność obrony przed atakiem przeciwnika są istotnym elementem budującym poczucie męskiej tożsamości, a nieustanna gotowość do fizycznej konfrontacji stała się ważnym jej testem.

Angielskie korzenie chuligaństwa stadionowego w naturalny sposób spowodowały zainteresowanie miejscowych badaczy tym zjawiskiem, ale także narzuciły specyficzną strukturalną interpretację chuligaństwa wynikającą z klasowości angielskiego społeczeństwa (Dunning, Murphy i Williams 1986). Badacze ze Szkoły Leicester szczególnie mocno podkreślali robotnicze podłoże piłkarskich chuliganów, którzy poprzez swoją stadionową aktywność wzmacniali poczucie męskości definiowanej w kategoriach charakterystycznych dla niższych warstw społecznych:

Jest oczywiście możliwe dla macho z niższych klas (*macho lower class males*), aby osiągnąć wysokie poczucie własnej wartości w sąsiedztwie, a przede wszystkim wśród koleżeństwa na bazie niezłomności, męstwa w walce, odwagi oraz lojalności wobec grupy, ale także wybryków pijackich, ponieważ środowisko, w którym się obracają, uważa takie zachowania za wyraz ‘ulicznej mądrości’ (Dunning, Murphy i Williams 1986: 234).

Takie strukturalne podejście napotkało jednak na pewną krytykę, dobrze wyartykułowaną choćby przez Beatrix Campbell i Adama Dawsona (2001: 69–70).

Wskazują oni, że brytyjska perspektywa patrzenia na chuligaństwo jest nadmiernie redukcjonistyczna i ma tendencje do ignorowania manifestacji męskości typu macho w innych formach, a przede wszystkim w innych miejscach struktury społecznej. W tym sensie specyficzna dla piłkarskich chuliganów „twarda” lub wręcz „agresywna” męskość nie ma wyłącznie podłoża klasowego. Ten strukturalny determinizm agresywnej męskości spotkał się z krytyką również Richarda Giulianottiego (1999: 156), który także uważa, że maskulinistycznego stylu chuligaństwa piłkarskiego nie można w żaden sposób sprowadzić do klasowego habitusu, a subkultura kibiców piłkarskich stwarza możliwość ekspresji oraz uznania różnych form męskości.

Niezależnie od typu przyjętych wyjaśnień warto podkreślić, że w badaniach nad zjawiskiem chuligaństwa piłkarskiego jedną z centralnych kategorii wyjaśniających jest „męskość” (Spaij 2008). Co więcej, przemiany we współczesnym futbolu wiążą się z zasadniczą redefinicją kategorii męskości w społeczeństwach zachodnich (King 1997). W tym kontekście Gary Armstrong (1998: 302) zwraca uwagę na zanikające znaczenia miejsca pracy jako przestrzeni socjalizacyjnej do „twardej męskości” z powodu stopniowego zaniku „męskich zawodów” czy całych gałęzi gospodarki niegdyś zarezerwowanych wyłącznie dla mężczyzn.

Dlatego to kibicowanie (obok innych form rozrywki) przez lata było przestrzenią społeczną, w której dokonywało się kształtowanie oraz wzmacnianie męskiej tożsamości, co oznacza jednak, że transformacja świata piłki nożnej wpływa również na kształt kultury kibicowskiej i towarzyszące jej wzory męskości. Proces komercjalizacji futbolu i stopniowe otwieranie się na nowych kibiców zwłaszcza w sposób szczególny na kobiety (np. Ben-Porat 2009) spowodował ponowne zwrócenie uwagi na męski charakter kultury kibicowskiej, do której kobiety mają wstęp wyłącznie na zasadach określonych przez mężczyzn, a zwykle również wyłącznie w ich towarzystwie. Wkraczający na stadiony „nowi kibice” (King 1997; Pope 2011) są konfrontowani z utrwalonymi wzorami kultury kibicowskiej, która odtwarza i wzmacnia tradycyjną, hegemoniczną męskość poprzez niekiedy prymitywne zachowania, które w literaturze przedmiotu określane są często jako ‘laddish behaviour’ (Ben-Porat 2009: 892). Symbolem tego typu zachowań jest popularny wśród kibiców okrzyk „pokaż chłopakom cycki” (w wersji anglojęzycznej ‘*show out tits to the lads*’) (Dixon 2015: 646)².

Umacnianie „męskich więzi” na stadionach, przejawiające się między innymi przypisywaniem kobietom określonych ról, traktowaniem ich jako

² Dobrym tego przykładem na polskim gruncie są na przykład przyśpiewki kibiców kierowane w stronę dziennikarki Darii Kabały-Malarz podczas przeprowadzonego przez dziennikarkę wywiadu z Pawłem Abbottem podczas przerwy meczu Zawisza Bydgoszcz–Legia Warszawa w roku 2013 (<https://www.youtube.com/watch?v=8Zz2k4XjyKo>, dostęp 22.06.2018).

obiektów czy zdobyczy seksualnych, stało się przedmiotem analiz w ostatnich latach (Chiweshe 2011, 2014; Jones 2008; Erhart 2011). Mimo że koncentrują się one na kobietach pojawiających się coraz liczniej wśród piłkarskich kibiców, równocześnie rekonstruuje obraz męskości w tym środowisku. Dostrzeżenie faktu, że manifestowanie męskości odbywa się nie tylko poprzez zachowania (zwłaszcza przemoc fizyczną), ale również poprzez dyskurs (Mewett i Toffoletti 2008; Adams i in. 2010), jest szczególnie istotne z punktu widzenia naszych analiz. Z tego punktu widzenia piłkarskie stadiony mogą być postrzegane jako wizualne i dźwiękowe przestrzenie, „retoryczne terytoria” (ang. *rhetorical territory*) (Caudwell 2011) reprodukcji piłkarskiej kultury budowanej na hegemonicznej męskości. Upłciowiony język przejawiający się w kibicowskich okrzykach i przyśpiewkach przesycony jest określeniami seksistowskimi, mizoginistycznymi i homofobicznymi (Erhart 2011). Feminizacja przeciwnika (zawodników oraz kibiców) jest bowiem drugim, obok manifestowania heteroseksualnej męskości, dyskursywnym narzędziem reprodukcji hegemonicznej męskości. Podobną rolę, jak przyśpiewki i stadionowe okrzyki, mogą pełnić narracje kibiców przedstawione w meczowych sprawozdaniach publikowanych na łamach miesięcznika „To My Kibice”.

Metodologia badań własnych

Prezentowany artykuł opiera się na analizie materiałów opublikowanych w czasopiśmie „To My Kibice” (TMK) tworzonym przez środowisko kibiców i do niego skierowanym, które ukazuje się od 2001 roku. Rynek piśmiennictwa kibicowskiego zaczął się rozwijać w latach osiemdziesiątych (Haynes 1995) i początkowo – ze względów technicznych – przybrał formę klubowych fan-zinów chałupniczo powielanych i kolportowanych całkowicie poza oficjalnym obiegiem prasowym. Miały one charakter kronikarski (pamiętnikarski) i przedstawiały życie kibiców danego klubu, zwłaszcza relacje z eskapad na mecze wyjazdowe. TMK jest przykładem piśmiennictwa kibicowskiego nowego typu, gdyż gromadzi kibicowskie narracje ze wszystkich klubów i przez to jest skierowane do całej społeczności kibiców, a jednocześnie jest pismem, które przebiło się do głównego nurtu, i można je nabyć w większości punktów zajmujących się kolportażem prasy. Podobne czasopisma ukazują się także w innych krajach, a jako ich przykłady można wymienić „Super Hinchá” ukazujące się w Hiszpanii, holenderski „Panenka Magazine”, włoskie „Supertifo”, ukazujący się w Niemczech „Blickfang ultra” oraz tureckie „Sopali Pankrat Fanzine”, z których każde cieszą się dużą popularnością wśród kibiców.

TMK jest miesięcznikiem wydawanym w profesjonalny sposób na bardzo dobrym kolorowym papierze. Nie zatrudnia dziennikarzy (posiada jednak profesjonalną redakcję), lecz udostępnia swoje łamy dla kibiców ultras z całej Polski, głównie z klubów grających w najwyższej klasie rozgrywkowej, ale regularnie – choć z reguły wybiórczo – ukazują się relacje z meczów niższych lig. Teksty publikowane przez przedstawicieli grup kibicowskich ukrytych pod pseudonimami mają charakter kronikarsko-pamiętnikarski, przedstawiają definicje sytuacji (w rozumieniu Floriana Znanieckiego) z wydarzeń w świecie kibiców. Traktujemy je jako swego rodzaju narracje:

wiedza narracyjna opowiada historię ludzkich intencji i czynów oraz sytuuje je w czasie i przestrzeni. Łączy w sobie aspekty obiektywne i subiektywne, relacjonując świat tak, jak ludzie go widzą, często zastępując ich chronologię przyczynowością (Czarniawska 2004: 651).

W tym znaczeniu TMK można uznać za wiarygodny zapis działalności, poglądów i opinii kibicowskiego środowiska. Czasopismo zawiera tekstowe relacje z działań kibiców zarówno na meczach u siebie, jak i meczach wyjazdowych, ocenę działań kibiców przeciwnej drużyny, często także służb porządkowych oraz liczne zdjęcia pokazujące kibicowskie oprawy³. Wnosząc po pseudonimach używanych przez kibiców, autorami relacji są mężczyźni⁴.

Na podstawie zebranego zbioru narracji odtwarzamy postrzeganie męskości (własnej i cudzej) oraz relacji w męskim środowisku. Analizując spisane narracje kibiców byliśmy w stanie dotrzeć do informacji, których uzyskanie byłoby utrudnione ze względu na hermetyczny charakter grup ultras. Uniknęliśmy również oddziaływania płci badacza, które mogłyby pojawić się w trakcie bezpośredniego zbierania danych. Równocześnie zyskałoby możliwość zapoznania się z narracjami, których autorami są kibice z różnych grup, reprezentujący różne kluby, od tych najbardziej licznych związanych z Ekstraklasą i dużymi miastami, do prowincjonalnych klubów z mniejszych lig. Oczywiście wybór powyższego źródła nie oznacza, że inne metody badawcze nie mogą być wykorzystywane do analizy tego, jak kibice postrzegają męskie wzorce we własnym środowisku. Z pewnością np. wywiady pogłębione mogłyby być cennym narzędziem gromadzenia danych.

Nasza analiza objęła 131 numerów czasopisma TMK, które ukazały się w latach 2006–2016. W sumie, do analizy zostało zakwalifikowanych 1696 relacji meczowych. Badanie było prowadzone dwutorowo. Po pierwsze, skupiliśmy się na manifestacjach męskości szukając w relacjach meczowych słów/określeń do

³ Wynik samego meczu, choć podawany, jest pobocznym wątkiem w opisie danego spotkania.

⁴ Potwierdził to także redaktor naczelny pisma w korespondencji emailowej.

niej się odnoszących. Po drugie, szukaliśmy w opublikowanych relacjach przejawów deprecjacji innych mężczyzn, poprzez przypisywanie im cech kobiecych (feminizację) i/lub orientacji homoseksualnej. W tym drugim przypadku zebrany materiał badawczy okazał się zdecydowanie większy, dlatego też, w kolejnym etapie, dokonaliśmy kategoryzacji werbalnych form deprecjacji. Należy zaznaczyć, że nasza analiza opiera się wyłącznie na analizie warstwy werbalnej, która jednak zawiera między innymi opis prezentowanych podczas meczów i pokazanych na zdjęciach (które towarzyszą relacjom pisanim) opraw kibicowskich. Stąd część cytatów prezentuje słowa samych kibiców – autorów relacji, a część treści prezentowana podczas meczów w innej formie (okrzyki, transparenty itd.). Uzyskane wyniki przedstawiamy w kolejnej części.

Męskość w narracjach kibiców – wyniki analizy

Manifestowanie męskości poprzez braterskie więzi

Przeprowadzona analiza pokazała, że w odniesieniu do mężczyzn kibiców nie stosuje się określeń podkreślających ich płeć, domyślnie zakładając, że są to mężczyźni. Inna praktyka stosowana jest wobec kobiet, których płeć zaznacza się podając na przykład liczbę kobiet kibiców, które uczestniczyły w meczu wyjazdowym swojej drużyny. Kobiety (również dzieci) są zatem traktowane jako odrębna i podrzędna – w stosunku do „prawdziwych” kibiców – kategoria, a sami ultrasi to homogeniczna męska wspólnota, w której obecność kobiet stanowi wyjątek (Antonowicz, Jakubowska i Kossakowski 2018).

Tym, co podkreśla się w opisie własnej wspólnoty, jest nie tyle sama męska płeć jej uczestników, ile szczególnie rodzaj męskich więzi ich łączących. Głównym określeniem używanym do opisu tych więzi jest „braterstwo”⁵, które zdominowało pod względem liczbowym pojawiające się pojedyncze pozostałe kategorie, takie jak relacja ojciec – syn czy określenia „chłopaki”, „panowie”. Można zatem powiedzieć, że „braterstwo” jest centralnym pojęciem budującym tożsamość zbiorową (mężczyzn) kibiców. Pojawia się ono w odniesieniu zarówno do kibiców własnego klubu, do kibiców, z którymi dany klub ma tzw. zgodę (jest to rodzaj przyjaźni między kibicami różnych klubów; na jej bazie kibice wzajemnie się wspierają na meczach, jak również np. w pojedynkach chuligańskich) oraz w szerszym kontekście – do kibiców w ogóle.

Jako przykłady pierwszego z użyć można wskazać następujące fragmenty z relacji:

⁵ Do tej samej kategorii można zaliczyć pojawiające się również, choć zdecydowanie rzadziej, słowo „ziomale”.

reszta stadionu była szczelnie wypełniona biało-zieloną bracią (110/2010, s. 10; mecz Lechia Gdańsk–Arka Gdynia)

Jako, że warszawska brać nie lubi być tak traktowana to i co raz wybuchały kolejne ogniska zapalne (126/2012, Sporting Lizbona–Legia Warszawa, s. 8)

nasi bracia w asyście transparentu (142/2013, Polonia Bytom–Zawisza Bydgoszcz, s. 25)

O braterskiej więzi z kibicami z innych klubów mówią między innymi opisane w relacjach elementy oprav meczowych:

„Sandecja–Cracovia. Pasiaste braterstwo. Historia, tradycja, chwała” (135/2012, Cracovia–Sandecja Nowy Sącz, s. 35)

W górę poszła sektorówka z naszym, Zawiszy i GKS-u Tychy herbem i hasłem ‘Braterska Armia’ (182/2016, ŁKS Łódź–Widzew Łódź, s. 39)

czy informowanie o przybyciu na mecz „braci” z innych klubów, na przykład z Sandomierza (67/2007, s. 33, Pogoń Szczecin–ŁKS Łódź), z Bydgoszczy (94/2009, Włocławia Włocławek–Olimpia Grudziądz, s. 37) czy Warszawy (134/2012, Zagłębie Sosnowiec–ROW Rybnik, s. 12).

W najszerszym znaczeniu, określenie drugiego kibica jako brata pojawiało się w relacjach w dwóch kontekstach: wsparcia dla kibiców osadzonych w zakładach karnych oraz śmierci⁶. W analizowanym okresie, dwa razy w relacjach meczowych pojawiło się hasło „Śmierć kibica jak śmierć brata”, a kilkakrotnie – „pozdrowienia” dla braci przebywających w więzieniu, na przykład:

(...) płótno z pozdrowieniami dla braci po drugiej stronie muru (156/2014, Legia Warszawa–Celtic Glasgow, s. 5)

transparent poświęcony braciom przebywającym obecnie w miejscu odosobnienia (134/2012, Odra Wodzisław–BKS Bielsko-Biała, s. 23)

Pozdrowienia dla wszystkich niesłusznie osadzonych! Trzymajcie się Bracia! (133/2012, Rosenborg–Legia, s. 5)

Warto dodać, że w przypadku wypadku czy śmierci nie ma znaczenia to, czy kibice danego klubu żyją ze sobą na co dzień w zgodzie czy nie, wówczas braterska więź z reguły okazuje się silniejsza niż kibicowskie animozje⁷.

⁶ Hasło „Pozdrowienia do więzienia” jest często umieszczane na banerach i flagach w Polsce. To pokazuje, że niektórzy kibice mają problemy z prawem, a z drugiej strony – że osadzeni kibice szczególnie mogą liczyć na „braterstwo”. Skala zjawiska jest trudna do oszacowania, natomiast elementy kultury więziennej są widoczne w kulturze kibicowskiej od dawna (zob. Kossakowski i in. 2017). Źródłem tego zjawiska można szukać aż w latach siedemdziesiątych XX wieku, gdy znaczącą rolę w rodzącym się ruchu kibicowskim w Polsce odgrywali tzw. gitowcy (zob. Kossakowski 2017a).

⁷ Jest to reguła, od której zdarzają się wyjątki pomiędzy szczególnie mocno zwaśnionymi klubami, a zwłaszcza gdy śmierć kibica nastąpiła w wyniku walk chuligańskich.

Dyskurs dotyczący wspólnoty kibiców opiera się zatem na idei braterstwa, co zarówno podkreśla siłę więzi, jak i ich męski charakter. Należy jednak podkreślić, że ten dyskurs nie zawsze jest spójny z praktyką. Określenie „bracia po szalu”, które jest określeniem uniwersalizującym (dotyczy wszystkich kibiców) nie ma zastosowania albo jest zawieszona w sytuacji gry partykularyzmów i różnych waśni czy interesów. W czasie konfrontacji chuligańskiej, na przykład, kibice przeciwnych drużyn nie wołają do siebie „Bracie, a teraz walczymy na gołe pięści”, choć faktycznie, w niektórych przypadkach, gdy walka odbyła się w zgodzie z ustalonymi zasadami, następuje „przybicie braterskiej piątki” i podziękowanie za walkę (symbol „przybitej piątki” jest zresztą ważnym symbolem pojawiającym się na flagach, zob. Kossakowski, Antonowicz i Jakubowska 2018). Oczywiście jest wiele przykładów, gdy chęć pokonania przeciwnika jest silniejsza i prowadzi do postaw sprzecznych z honorowymi zasadami (np. atakowanie w przewadze liczebnej). Często także, „braterstwo” przestaje mieć znaczenie przy zakończeniu przyjaźni („zgód”) między kibicami. Przykładowo, mająca kilkudziesięcioletnią historię „zgoda” między kibicami Lechii Gdańsk, Śląska Wrocław i Wisły Kraków, po jej zerwaniu w roku 2016, przerodziła się w jawną nienawiść.

Manifestowanie własnej męskości poprzez feminizację innych mężczyzn

Męski charakter wspólnoty kibiców opierającej się na wzorcu męskości hegemonicznej jest tworzony poprzez podkreślanie braterskiej więzi, jednak częściej, jak pokazała nasza analiza, buduje się go poprzez opisane na początku artykułu wykluczanie tego, co niemęskie, a więc z jednej strony kobiet (Antonowicz, Jakubowska i Kossakowski 2018), a z drugiej strony homoseksualnych mężczyzn. Badania realizowane w innych krajach pokazały, że feminizacja, rozumiana jako przypisywanie kobiecych cech czy orientacji homoseksualnej, jest używana w celu obrażenia kibiców przeciwnej drużyny i ich graczy (zob. np. Pope 2011; Erhart 2011). Nie inaczej jest w przypadku narracji polskich kibiców, dla których bycie „prawdziwym” kibicem jest równoznaczne z wykluczeniem cech i praktyk postrzeganych jako kobiece, w tym tych związanych z byciem homoseksualistą. Co istotne, przypisywanie cech kobiecych oraz homofobiczne hasła, używane są przez grupy ultras w odniesieniu do niemal każdej kategorii „innych” mężczyzn (kibiców, graczy, ochroniarzy, policjantów, polityków, dziennikarzy) będąc tym samym narzędziem dystynkcji pomiędzy własną wspólnotą („my prawdziwi mężczyźni”) a innymi mężczyznami.

Przeprowadzona analiza pozwoliła wyodrębnić kilka praktyk językowych związanych z feminizacją innych kategorii mężczyzn i tym samym ich deprecjacji (tabela 1).

Tabela 1. Praktyki językowe używane w celu deprecjacji innych mężczyzn

Praktyka językowa	Częstość występowania*
Deprecjacja kibiców rywali przez określenia kobiece o neutralnym znaczeniu	36
Deprecjacja kibiców rywali przez określenia kobiece o pejoratywnym skojarzeniu, związanym na ogół ze świadczeniem usług seksualnych	33
Deprecjacja kibiców rywali przez wskazanie na ich seksualne upokorzenie, wykorzystanie	6
Deprecjacja kibiców rywali przez przypisywanie homoseksualnej orientacji	5
Deprecjacja innych męskich aktorów	7

* w sumie zebrano 92 relacje, w których występowały takie określenia. W niektórych pojawiły się dwie kategorie równocześnie.

Jak wynika z powyższego zestawienia, zdecydowanie dominują dwie praktyki upokarzania kibiców rywali. Pierwsza z nich polega na stosowaniu wobec nich żeńskich form wyrazów, które same w sobie nie mają pejoratywnego znaczenia. Najczęściej kibice pisali w tych przypadkach o: „rywalkach”, „sąsiadkach” czy „koleżankach”. Stosowanie tego typu określeń ma pokazać, że rywale nie są „prawdziwymi mężczyznami”, lecz przejawiają raczej, niezbyt cenione w środowisku kibicowskich, cechy kobiece. Co istotne, ten sposób deprecjacji innych kibiców można było zaobserwować przede wszystkim w relacjach opisujących lokalne derby. Przykładem są narracje dotyczące meczów Wisły Kraków z Cracovią:

W sektorze gości w pierwszej połowie skupiono się głównie na wyrażaniu opinii Wiślaków na temat sąsiadki zza Błoń (105/2010, Cracovia–Wisła, s. 9)

jednak Lechici w pełni wypełnili sektor gości przy wsparciu 300 koleżanek z drugiej strony Błoń (127/2012, Wisła Kraków–Lech, s. 12)

Rywalki również w dużej mierze postawiły na bluzgi, ale są one z naszej perspektywy niezrozumiałe (129/2012, Wisła Kraków–Cracovia, s. 9)

Podobne określenia pojawiały się również w przypadku innych meczów derbowych:

Na stadion koleżanki udajemy się przez miasto (129/2012, Soła Oświęcim–Unia Oświęcim K, s. 38)

Nasze sąsiadki zorganizowały zbiórkę wewnątrz swojego stadionu (140/2013, Polonia Bydgoszcz–Zawisza II Bydgoszcz, s. 36)

Na kilka godzin przed spotkaniem spotykamy się pod stadionem, czekając czy dziewczynom z Gdańska nie wpadnie do głowy pomysł podejścia pod stadion bez ogona [ogon – chodzi o eskortę policji, przyp. aut.] (182/2016, Arka Gdynia–Lechia Gdańsk, s. 18)

Feminizacja używana głównie w odniesieniu do miejscowych rywali (mówiąc precyzyjniej – kibiców miejscowych rywali) może zostać odczytana jako swego rodzaju walka o męską dominację na określonym terytorium. O ile animozje (nazywane w żargonie tej kultury „kosami”) kibiców mają często również ponadlokalny charakter, to udowodnienie męskości w bezpośredniej konfrontacji (werbalnej, czasem również fizycznej), ma większe znaczenie dla podtrzymywania narracji męskości i męskiego braterstwa.

Drugą praktyką językową, stosowaną niemal tak samo często, jak poprzednia, pojawiającą się w narracjach kibiców, było obelżywe wyzywanie kibiców rywali, stosowanie wobec nich wulgarnych określeń kobiecych związanych ze świadczeniem usług seksualnych. Kibice przeciwnej drużyny byli nazywani: „kurwami” (najczęściej), „dziwkami” czy „tirówkami”, a także – w pojedynczych przypadkach „sukami” czy „zdzirami”. Ilustrują to wybrane spośród licznych przypadków przykłady:

Powiem ci kurwo czemu nienawidzisz mnie, bo zajebałem wszystkie flagi twe (174/2016, Legia–Jagiellonia, s. 12)

Patrz pasiasta zdiro, tak wygląda piro (135/2012, Wisła Kraków–Lech, s. 17)

Od dziwek nas wyzywacie, kamieniami obrzucacie, zasadzki podobno robicie, na Niwkę przyjechać się boicie?! (Niwka Sosnowiec–Gwarek Tarnowskie Góry, s. 17)

Powyższe przykłady pokazują, że kibice nie tylko wykorzystują żeńskie określenia do opisu przeciwnika, ale także przywołują seksualnie nacechowane skojarzenia, które jeszcze bardziej mają upokorzyć rywala. Przeciwnik nie tylko ma niższy status przez to, że jest „kobięcy”, ale dodatkowo zostaje uprzedmiotowiony służąc jako obiekt seksualny.

Kolejne dwie praktyki językowe: deprecjacja poprzez wskazanie na seksualne wykorzystanie i/lub upokorzenie oraz wskazywanie na (rzekomą) orientację seksualną, które pojawiały się w relacjach kibiców zdecydowanie rzadziej, są ze sobą wzajemnie powiązane, jak i łączą się również częściowo z poprzednią praktyką. We wszystkich tych narracjach rywal jest bowiem osobą bezwolną i podporządkowaną w relacji seksualnej – osobą, która przyjmuje bierną rolę, tradycyjnie przypisywaną w akcie seksualnym kobiecie. Rywal jest zatem upokorzony jako mężczyzna poprzez zdominowanie w sferze seksualnej. Jako przykłady tego typu narracji można wskazać między innymi:

na wrzuty JKS-u „zróbcie nam laski” Polonia ripostowała „dajcie nam dupy” (80/2008, JKS Jarosław–Polonia Przemyśl, s. 35)

okrzyki „powiedz jak boli, gdy lewak w dupę pierdoli” (145/2013, Śląsk–Lech, s. 14)

oprawę „My na pięści wy na kije Górnik GIEKSA dwa Pedryle” (129/2012, Bełchatów–Cracovia, s. 14)

Wykorzystanie seksualne mężczyźni odzwierciedla tutaj więzienną subkulturę, w której taki akt (tzw. przycwelenie, zob. Kamiński 2006) jest aktem największego upokorzenia, sprowadzenia do przedmiotu służącego zaspokajaniu potrzeb seksualnych, co obniża status „ofiary” właściwie do zera. Co ważne w kontekście kibicowskim, degradacja nie zawiera aktu fizycznego, a sam element narracyjny jest tutaj używany jako narzędzie upokarzania.

I wreszcie należy zauważyć, że feminizacja, zarówno w formie łagodniejszej (stosowanie żeńskich form rzeczowników), jak i w formie wulgarnej stosowana jest nie tylko w odniesieniu do kibiców rywali (choć do nich najczęściej), ale także innych mężczyzn będących uczestnikami sytuacji meczowych. Dotyczy to zarówno piłkarzy własnej drużyny, służb mundurowych, jak i działaczy sportowych czy politycznych. Ilustruje to dłuższy fragment dotyczący trenera Michała Probiezra:

Zanim jeszcze piłkarze wyszli na boisko, „ciepło i życzliwie” przywitano Michała Probiezra. Eks–Widzewiaka, który zawsze zgrywał sympatyka RTS-u, a obecnie trenera... ŁKS, cały stadion zbeształ, wyzywając od Judasza oraz pań lekkich obyczajów. Cóż, w końcu sam Pan Michał stwierdził w jednym z wywiadów, że „trener jest jak dziwka i idzie tam, gdzie mu zapłacą” (122/2011, Widzew–ŁKS, s. 8)

Również, jak wspomnieliśmy, dotyczy to piłkarzy. Ci, którzy według kibiców nie wykazali się wystarczającą walką na boisku, nie zagraли „jak mężczyźni” i których poziom gry pozostawia wiele do życzenia, są przez kibiców nazywani „piłkarkami”:

Oczywiście rozumiałe jest, że gdy nasze piłkarki po raz kolejny kopią się po czołach może odechcieć się śpiewania (124/2012, Polonia–Radzionków)

Po meczu nasze boiskowe pizdy są przez nas kilkanaście minut dosłownie mieszane z błotem pod sektorem (132/2012, Lech Poznań–Olimpia Grudziądz, s. 29)

Żeńskiej formy kibice używają również opisując ochroniarzy pilnujących porządku podczas meczu, co ilustrują następujące cytaty:

Na prowokacje ochroniarek wrywamy płot, ale zagazowani musimy się wycofać (68/2007, ŁKS Łomża–Jagiellonia)

Głównie mierzymy w ochroniarki, część leci na murawę, a reszta jest rzuca w napi-naczy z innych sektorów (135/2012, Śląsk–Zagłębie, s. 14–15)

W tych przypadkach same praktyki językowe są tożsame w stosunku do tych, które używane są wobec rywali kibiców. Niemniej częstotliwość tych praktyk jest mniejsza, co może wynikać z faktu, że główną grupą, w stosunku do której definiują swoją tożsamość kibice, są kibice przeciwnej drużyny, a nie inni społeczni aktorzy. Walka o męską dominację rozgrywa się zatem przede wszystkim wewnątrz środowiska kibiców. Niemniej jednak, inni mężczyźni, niewpisujący

się we wzorce męskości, jak choćby słabo grający, niewystarczająco waleczni (męscy) piłkarze lub przeszkadzający w kibicowskich rytuałach funkcjonariusze ochrony (lub policji) są również deprecjonowani poprzez feminizację.

W tym dyskursywnym upokarzaniu innych mężczyzn wyraża się silny element definiowania norm męskości. Kibice nie używają bowiem określeń, które byłyby tożsamościowo ambiwalentne – nie ma miejsca na subtelności albo osoby, które nie mieszczą się w czarno-białej typologii. To z jednej strony zamyka dialog z innymi, a z drugiej – wymusza u członków kibicowskiej „braci” nieustanne starania, by być ekstremalnie „niekobiecym” i „niehomoseksualnym”. W tym kontekście fascynującym byłoby badanie przejścia, jakie każdy z kibiców musi dokonać wychodząc ze struktury grupy kibiców i wracając np. na łono rodziny, do swoich żon czy partnerek. Czy jest to dla nich trudne: gdy na stadionie używają określeń kobiecych w znaczeniu negatywnym/poniżającym, a w warunkach domowych te same określenia (np. kobieta, sąsiadka) nabierają dla nich normalnego znaczenia? To pytanie wymaga jednak dodatkowych badań.

Dyskusja i uwagi końcowe

Jak pokazuje powyższa analiza, męskie więzi w środowisku kibiców piłkarskich podtrzymywane są poprzez seksualne uprzedmiotowianie kobiet oraz feminizowanie mężczyzn nienależących do określonej wspólnoty kibiców. Tworzy to specyficzną konstrukcję męskości, która jest „inherentnie relacyjna” (Connell 1995: 68). W tym kontekście należy wspomnieć o dwóch rodzajach męskiej hegemonii – zewnętrznej odnoszącej się do kobiet oraz wewnętrznej rozumianej jako dominacja jednych grup mężczyzn nad innymi (Demetriou 2001). W przeciwieństwie do koncepcji Connell, relacje między badanymi grupami mężczyzn nie są jednak oparte na klasowości, rasie czy orientacji seksualnej (choć ta ostatnia służy jako narzędzie dyskryminacji), lecz w odniesieniu do podziału my – oni. Więzy między kibicami (mężczyznami) mają homospołeczny charakter w znaczeniu, o którym pisał Michael Kimmell (1997) – inni mężczyźni postrzegani są jako źródło potwierdzania własnej męskości. Dzieje się to zarówno poprzez tworzenie braterskich relacji z innymi (równymi nam) mężczyznami, jak i deprecjonowanie innych mężczyzn. Innymi słowy, „przez homospołeczne więzi, ustanawiana jest akceptowalna męskość, podczas gdy odstępstwa od niej są zdecydowanie odrzucane” (Thurnell-Read 2012: 251).

Takim typem akceptowalnej męskości jest właśnie, opisywane w tekście niemal mityczne „kibicowskie braterstwo”. Ma ono przede wszystkim wartość narracyjną, rozumianą jako pewien kod kulturowy, niezbędny by nazywać doświadczenia, mitologizować łączące kibiców więzi i odtwarzać kulturę grupy. Ma także wartość tożsamościową, choć ta ostatnia ma przede wszystkim wymiar lokalny i funkcjonuje tam, gdzie relacje między kibicami są bliskie i zażyłe (kibice tego samego klubu lub przyjaźnie, których nie rozbiły animozje

na poziomie oficjalnych „zgód” i „kos”). Wszyscy kibice jednakże w podobny sposób odwołują się do tego kodu – pomaga on rekonstruować homospołeczny (i nieambivalentny) charakter ruchu. Warto jednak dodać, że „braterstwo” w ramach lokalnych grup kibicowskich nie oznacza braku elementu rywalizującego w ramach tych grup (rywalizacja jest zresztą cechą grup homospołecznych, zob. Bird 1996). Grupy kibicowskie są bowiem bardzo zhierarchizowane, a w ich strukturze toczy się nieustanna gra o dostęp do lepszych zasobów. „Braterstwo” jest jednak potrzebne dla budowania publicznego wizerunku i wewnętrznej spójności, a także, utrzymywanie takiej narracji cechuje kibiców najbardziej zaangażowanych i może być dla nich ważnym elementem utrwalania swojego świata i jego znaczenia. Jest to strategia istotna w czasie, gdy wokoło dochodzi do erozji dawnych porządków, a piłka nożna staje się rozrywką otwartą na nowych kibiców, dla których „braterstwo” z innymi fanami nie ma najmniejszego znaczenia (zob. Antonowicz i in. 2015). „Braterstwo” zagorzałych kibiców stanowi zatem coś w rodzaju „pola męskości” (ang. *field of masculinity*), czyli szczególnego, kształtowanego przez specyficzny czas i miejsce sposobu wyrażania się męskości (Coles 2009). Choć taka analiza przekracza ramy naszych dociekań, to warto zastanowić się nad tym, gdzie we współczesnym polskim społeczeństwie funkcjonują grupy kreujące narrację „braterstwa” w sposób podobny jak kibice (z możliwymi różnicami na poziomie słabszej/mocniejszej spójności grupowej, czy narzędzi wykluczania „braci z usterką”) – czy należą do nich np. grupy motocyklistów, grupy rekonstrukcyjne, amatorskie drużyny sportowe? Taka analiza mogłaby pokazać istniejące „pola męskości” o takich charakterze.

Nasza analiza wpisuje się zatem w szerszy kontekst dyskusji nad przemianami męskości we współczesnym świecie. Warto wspomnieć, że pojęcie „braterstwa”, tak żywe i narracyjnie wzmacniane u kibiców, nie pojawia się zbyt często w analizach męskich relacji. Pytanie, które w badanym kontekście należy stawiać, to na ile narracyjna struktura kibicowskiego „braterstwa” przekłada się na realia codziennego życia. To pytanie nabiera znaczenia w kontekście stanowiska, że „homofobia stanowi przeszkodę w nawiązaniu bliskich, intymnych przyjaźni między mężczyznami” (Connell 2000: 133). Prowadzone przez nas badania pokazują jednoznacznie silnie zakorzenioną obecność homofobicznych treści w świecie kibiców, objawiające się choćby negatywnym stosunkiem do mężczyzn homoseksualnych, którzy służą jako narzędzie dyskursywne do poniżania innych. Czy zatem nie są oni w stanie nawiązywać bliskich (np. intymnych emocjonalnie) przyjaźni między sobą? Do odpowiedzi na to pytanie potrzeba dodatkowych, pogłębionych jakościowo badań. Wydaje się jednak, że grupy kibicowskie, wskutek silnego polaryzowania swojej tożsamości wobec innych grup, są wewnętrznie bardzo spójne, co na pewno ma wpływ na cementowanie więzi. Nasze wstępne badania wskazują, że w takiej strukturze muszą pojawiać się relacje o silnym charakterze zażyłości, zaangażowania

i solidarności (Kossakowski 2015; Antonowicz i in. 2015), a istnienie silnie wykluczających mechanizmów w jakimś męskim polu nie musi oznaczać niemożności relacji o charakterze przyjacielskim. Jak pokazuje Thomas Thurnell-Read, „męska przyjaźń, [...] posiada moc definiowania dominujących ideałów płciowych zarówno w ramach homospołecznej grupy, jak i, przez konstruowanie granic, kobiet i mężczyzn, którzy są wykluczeni” (2012: 252). Męskie więzi i procesy wykluczające mogą zatem iść ze sobą w parze.

„Braterstwo” w kulturze kibicowania łączy się z narracją o „rycerskości”, bowiem jak pokazuje analiza choreografii grup ultras w Polsce (zob. Kossakowski, Antonowicz i Jakubowska 2018), motywy rycerskie – zawierające wątki bitewne, symbole rycerzy, odwołania do rycerskich „zasad” są wykorzystywane przez polskich kibiców jako element kreowania wzorów męskości. Aby uniknąć „ryzyka” intymności i bliskości – czego mężczyźni generalnie starają się unikać w relacjach między sobą (zob. Curry 1991) – w przypadku kibiców, mityczna opowieść o męsko-męskim braterstwie może tak naprawdę zaistnieć jedynie na polu bitewnym albo w innych ekstremalnych warunkach (np. podczas wspólnej konfrontacji chuligańskiej). Świat kibiców pełen jest paradoksów, jednym z nich jest paniczna wręcz ucieczka przed posądzeniem o homoseksualność, która przywiodła polskich kibiców do miejsca, w którym ich poczucie „braterstwa” z jednej strony opiera się na degradowaniu kobiet i homoseksualistów, a z drugiej wyraża w narracyjno-symbolicznie wytwarzanych motywach rycerstwa i walki.

Bibliografia

- Adams, Adrian, Eric Anderson i Mark McCormack 2010. *Establishing and Challenging Masculinity: The Influence of Gendered Discourses in Organized Sport*. „Journal of Language and Social Psychology” 29(3): 278–300. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261927X10368833>.
- Anderson, Eric. 2009. *Inclusive masculinity: The changing nature of masculinities*. New York: Routledge.
- Anderson, Eric. 2011. *Inclusive Masculinities of University Soccer Players in the American Midwest*. „Gender and Education” 6: 729–744. DOI: <https://doi.org/10.1080/09540253.2010.528377>.
- Anderson, Eric. 2015. *Teoria męskości inkluzyjnej*. Tłum. P. Sobolczyk. „Teksty Drugie” 2: 431–444.
- Antonowicz, Dominik, Honorata Jakubowska i Radosław Kossakowski. 2018. *Marginalised Marginalised, Patronised and Instrumentalised: Polish female fans in the ultras' narratives*. „International Review for the Sociology of Sport”. First Published June, 25, 2018 DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690218782828>.
- Antonowicz, Dominik i Mateusz Grodecki. 2016. *Missing the goal: Policy evolution towards football-related violence in Poland (1989–2012)*. „Internation-

- tional Review for the Sociology of Sport” 53(4): 490–51. DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690216662011>.
- Antonowicz, Dominik, Radosław Kossakowski i Tomasz Szlendak. 2015. *Aborygeni i konsumenci*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Armstrong, Gary. 1998. *Football hooligans: Knowing the score*. Oxford/New York: Berg.
- Ben-Porat, Amir. 2009. *Not just for men: Israeli women who fancy football*. „Soccer & Society” 10(6): 883–896. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970903240030>.
- Bird, Sharon R. 1996. *Welcome to the Men’s Club: Homosociality and the Maintenance of Hegemonic Masculinity*. „Gender & Society” 10: 120–32.
- Bromberger, Christian. 2010. *Sport, Football and Masculine Identity. The stadium as a Window onto gender construction*. W: S. Frank i S. Steets (red.). *Stadium Worlds: Football, Space and the Built Environment*. Abingdon: Routledge, s. 181–195.
- Burstyn, Varda. 2004. *The Rites of Men: Manhood, Politics, and the Culture of Sport*. Toronto: University of Toronto Press.
- Campbell, Beatrix i Adam L. Dawson. 2001. *Indecent exposures, Men, masculinity and violence*. W: M. Perryman (red.). *Hooligan wars: Causes and effects of football violence*. Edinburgh and London: Mainstream, s. 62–76.
- Cashmore, Ellis i Jamie Cleland. 2012. *Fans, Homophobia and Masculinities in Association Football: Evidence of a More Inclusive Environment*. „British Journal of Sociology” 63(2): 370–387.
- Caudwell, Jayne. 2011. *Does your boyfriend know you’re here?’ The spatiality of homophobia in men’s football culture in the UK*. „Leisure Studies” 30(2): 123–138. DOI: <https://doi.org/10.1080/02614367.2010.541481>.
- Chiweshe, Manase Kudzai. 2011. *Understanding the Process of Becoming a Fan: The Case of Football Teams in Zimbabwe*. „Soccer and Society” 12(2): 174–183. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970.2011.548354>.
- Chiweshe, Manase. 2014. *One of the boys: female fans’ responses to the masculine and phallogocentric nature of football stadiums in Zimbabwe*. „Critical African Studies” 6(2–3): 211–222. DOI: <https://doi.org/10.1080/21681392.2014.940077>.
- Coles, Tony. 2009. *Negotiating the Field of Masculinity: The Production and Reproduction of Multiples Dominant Masculinities*. „Men and Masculinities” 12(1): 30–44. DOI: <https://doi.org/10.1177/1097184X07309502>.
- Connell, Raewyn. 1987. *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Raewyn. 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity.
- Connell, Raewyn. 2000. *The men and the boys*. Cambridge: Polity.
- Connell, Raewyn i James W. Messerschmidt. 2005. *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*. „Gender and Society” 19: 829–59. DOI: <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>.
- Curry, Timothy Jon. 1991. *Fraternal Bonding in the Locker Room: A Profeminist Analysis of Talk About Competition and Women*. „Sociology of Sport Journal” 8: 119–135.
- Czarniawska, Barbara. 2004. *The Uses of Narrative in Social Science Research*. W: M. Hardy i A. Bryman A (red.). *Handbook of Data Analysis*. London: SAGE, s. 649–666.
- Demetriou, Demetrakis. 2001. *Connell’s concept of hegemonic masculinity: A critique*. „Theory & Society” 30(3): 337–361.

- Dixon, Kevin. 2015. *A woman's place recurring: structuration, football fandom and sub-cultural subservience*. „Sport in Society” 18(6): 636–651. DOI: <https://doi.org/10.1080/17430437.2014.982541>.
- Dunning, Eric. 1999. *Sport Matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilisation*. London: New York: Routledge Chapman Hall.
- Dunning, Eric, Patrick Murphy i John Williams. 1986. *Spectator Violence at Football Matches: Towards a Sociological Explanation*. „The British Journal of Sociology” 37(2): 221.
- Dunning, Eric, Patrick Murphy i John Williams. 1988. *The roots of football hooliganism: An historical and sociological study*. London: Routledge.
- Erhart, Itir. 2011. *Ladies of Besiktas: A dismantling of male hegemony at İnönü Stadium*. „International Review for the Sociology of Sport” 48(1): 83–98. DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690211427986>.
- Giulianotti, Richard. 1999. *Football. Sociology of the global game*. Cambridge: Polity Press.
- Jakubowska, Honorata. 2013. *Stadion z perspektywy płci*. W: R. Kossakowski, K. Stachura, A. Strzałkowska i M. Żadkowska (red.). *Futbol i cała reszta. Sport w perspektywie nauk społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Orbis Exterior, s. 57–70.
- Jakubowska, Honorata. 2014. *Gra ciałem. Praktyki i dyskursy różnicowania płci w sporcie*. Warszawa: WN PWN.
- Jakubowska, Honorata. 2017. *Mniejszości seksualne*. W: H. Jakubowska i P. Nosal (red.). *Socjologia sportu*. Warszawa: WN PWN, s. 87–98.
- Jakubowska, Honorata, Radosław Kossakowski i Dominik Antonowicz. 2017. *Polskie fanki w męskim świecie kibiców – problemy badawcze, stan wiedzy i najważniejsze kategorie analizy*. „Kultura i Społeczeństwo” 2: 43–62.
- Jones, Katharine. 2008. *Female Fandom: Identity, Sexism, and Men's Professional Football in England*. „Sociology of Sport Journal” 25(4): 516–537. DOI: <https://doi.org/10.1123/ssj.25.4.516>.
- Kamiński, Marek. 2006. *Gry więzienne*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kanter, Rossabeth Moss. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kian, Edward i Eric Anderson. 2009. *John Amaechi: Changing the Way Sport Reporters Examine Gay Athletes*. „Journal of Homosexuality” 56(7): 799–818. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00918360903187788>.
- Kimmel, Michael. 1996. *Manhood in America*. New York: Free Press.
- Kimmel, Michael. 1997. *Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity*. W: M. M. Gergen i S. N. Davis (red.). *Toward a new psychology of gender*. Florence, KY, US: Taylor & Francis/Routledge, s. 223–242.
- King, Anthony. 1997. *The Lads: Masculinity and the New Consumption of Football*. „Sociology” 31(2): 329–346. DOI: <https://doi.org/10.1177/003803859703100208>.
- Kluczyńska, Urszula. 2017. *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*. Poznań: UM Poznań.

- Kossakowski, Radosław. 2015. *Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland*. „International Review for the Sociology of Sport”. First published online. DOI: 10.1177/1012690215612458.
- Kossakowski, Radosław. 2017a. *Od chuliganów do aktywistów. Polscy kibice i zmiana społeczna*. Kraków: Universitas.
- Kossakowski, Radosław. 2017b. *From Communist Fan Clubs to Professional Hooligans: A History of Polish Fandom as a Social Process*. „Sociology of Sport Journal” 34(3): 281–292. DOI: <https://doi.org/10.1123/ssj.2017-0019>.
- Kossakowski, Radosław. 2017c. *Kibice*. W: H. Jakubowska i P. Nosal (red.). *Socjologia sportu*. Warszawa: WN PWN, s. 47–59.
- Kossakowski, Radosław, Tomasz Szlendak i Dominik Antonowicz. 2017. *Polish ultras in the post-socialist transformation*. „Sport in Society” 21(6): 854–869. DOI: <https://doi.org/10.1080/17430437.2017.1300387>.
- Kossakowski, Radosław, Dominik Antonowicz i Honorata Jakubowska, 2018. *The reproduction of hegemonic masculinity in football fandom. An analysis of the performance of Polish ultras*. Nieopublikowany manuskrypt.
- Lipman-Blumen, Jean. 1976. *Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An Explanation of the Sex Segregation of Social Institutions*. „Journal of Women in Culture and Society” 1(3): 15–31.
- McCormack, Mark. 2011. *Hierarchy Without Hegemony: Locating Boys in an Inclusive School Setting*. „Sociological Perspectives” 1: 83–101. DOI: <https://doi.org/10.1525/sop.2011.54.1.83>.
- McCormack, Mark. 2014. *Conceptualizing homophobic language in sport*. W: J. Hargreaves i E. Anderson (red.). *Routledge Handbook of Sport, Gender and Sexuality*. London: Routledge, s. 283–290.
- McKay, Jim, Messner, Michael A. i Donald F. Sabo (red.). 2000. *Masculinities, Gender Relations and Sport*. London: Sage.
- Messner, Michael. 1992. *Power at Play: Sports and the Problem of Masculinity*. Boston: Beacon Press.
- Messner, Michael i Donald F. Sabo. 1994. *Sex, Violence, and Power in Sports: Rethinking Masculinity*. Berkeley: Crossing Press.
- Mewett, Peter i Kim Toffoletti. 2008. *Rogue men and predatory women: Female fans’ perception of Australian footballer’s sexual conduct*. „International Review for Sociology of Sport” 43(2): 165–180. DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690208095377>.
- Pope, Stacey. 2011. *‘Like pulling down Durham Cathedral and building a brothel’: Women as ‘new consumer’ fans?* „International Review for the Sociology of Sport” 46(4): 471–487. DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690210384652>.
- Pronger, Brian. 1990. *The Arena of Masculinity: Sports, Homosexuality and the Meaning of Sex*. New York: St. Martin’s Press.
- Redhead, Steven (red.). 1993. *The Passion and the Fashion: Football fandom in the new Europe*. Avebury: Ashgate Publishing Limited.
- Sedgwick, Eve. 1985. *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press.

- Spaaij, Ramon. 2008. *Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism*. „Journal of Sport and Social Issues” 32(4): 369–392. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723508324082>.
- Thurnell-Read, Thomas. 2012. *What Happens on Tour: The premarital stag tour, homosocial bonding and male friendship*. „Men and Masculinities” 15(3): 249–270. DOI: <https://doi.org/10.1177/1097184X12448465>.
- Włoch, Renata. 2014. *Raport dotyczący wybranych przejawów dyskryminacji (rasizm, antysemityzm, ksenofobia i homofobia) w polskim sporcie ze szczególnym uwzględnieniem środowiska kibiców sportowych*. Warszawa: Fundacja Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz.